

УДК 504:03, 332:122
Свида І.В., к.е.н., доцент
Мукачівський державний університет

РОЛЬ ГІРСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В КОНТЕКСТІ СТІЙКОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ

У статті наголошується на складній ситуації, що склалася на гірських територіях Українських Карпат. Акцентовано увагу на доцільності розвитку туризму та рекреаційної діяльності як основи сталого розвитку гірських територій. Запропоновано рекомендації щодо шляхів досягнення такого економічного стану гірських територій Карпатського регіону, яке сприяло б соціальній стабільності та екологічній безпеці.

Ключові слова:Регіон, сталий розвиток, гірські території, Карпати, туризм, рекреація.

Svyda I.V.

ROLE OF MOUNTAIN TERRITORIES IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN CARPATHIANS

This article investigates the peculiarities of the functioning of mountain areas in the context of sustainable development. There is provided characteristics of the current socio-economic and environmental situation of mountain areas in the Carpathian region of Ukraine, described the domestic experience of formation of regional policy for sustainable development, specified the priorities of the State program of development of mountain territories.

In this paper the interpretation of the term "mountain areas" as well as the position of European countries concerning protection and promotion of the development of the Carpathians is provided.

The paper reminds about the necessity to support economic and social development of mountain areas at the governmental level.

There is emphasized on a complex situation in the mountain areas of Ukrainian Carpathians. Attention is focused on the desirability of tourism and recreational activities as the basis for sustainable development of mountain areas, the future development of tourism and recreational activities in the so called "depressed" areas with the aim of adjustment of territorial disproportions is grounded, specific recommendations for provision of sustainable development of Carpathian mountain areas are offered.

Recommendations are offered concerning the ways of reaching such economic conditions of Carpathian mountain areas which would contribute to social stability and environmental safety.

In the conclusion, the author points out the need for a creation of a long-term state program for the development of mountain areas, which will be based on modern approaches to governance, European values and environmental standards. In case of ignoring this proposal the problems of the mountain areas will deepen, which will have a negative impact on the environmental, social and economic life of the region.

Keywords: Region, sustainable development, mountain territories, Carpathians, tourism, recreation.

Свида І.В.

РОЛЬ ГОРНЫХ ТЕРРИТОРИЙ В КОНТЕКСТЕ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ УКРАИНСКИХ КАРПАТ

В статье подчеркивается сложной ситуации на горных территориях Украинских Карпат. Акцентируется внимание на целесообразности развития туризма и рекреационной деятельности как основы устойчивого развития горных территорий. Предложены рекомендации относительно путей достижения такого экономического состояния горных территорий Карпатского региона, которое способствовало бы социальной стабильности и экологической безопасности.

Ключевые слова. Регион, устойчивое развитие, горные территории, Карпаты, туризм, рекреация.

В 1992 р. на конференції ООН в Ріо-де-Жанейро (Самміт Землі) свігове співтовариство оголосило про перехід до сталого розвитку, який створює умови для гармонізації відносин людини і природи, встановлення балансу між задоволенням сучасних потреб людства і захистом інтересів майбутніх поколінь.

У ювілейній сесії Генеральної Асамблеї ООН 1997 р. взяла участь українська делегація на чолі з президентом України, підтвердивши таким чином прагнення України до сталого розвитку, альтернативи якому немає по сьогоднішній день.

У відповідності до рекомендацій Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку, за Рішенням Кабінету Міністрів України розроблено проект Концепції сталого розвитку України. На даний час проект Постанови про Концепцію переходу України до сталого розвитку знаходиться на стадії активного обговорення.

Як засвідчує досвід, багато проблем соціально-економічного характеру та екологічного розвитку в першу чергу зароджуються на рівні регіону, і тільки з часом

набувають загальнонаціональних масштабів. Тому системний та комплексний підхід до дослідження розвитку регіонів є основою методологічних й методичних досліджень, концептуальних підходів.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. В умовах адміністративного управління проблемам розвитку окремих територій (регіонів) не приділялося достатньої уваги. Однак з переходом України на ринкові умови господарювання все більша кількість вітчизняних науковців досліджують соціально-економічні процеси держави в контексті розвитку її регіонів. Серед перших науковців, які активно займалися дослідженнями розвитку економічних трансформацій регіонів, були наступні: Айрапетова А.Г., Антоненко І.Я., Біленчук П.Д., Войнаренко М.П., Долішній М.І., Дорогунцов С.І., Епіфанов А.С., Запоточний І.В., Зеленський С.В., Коваль Я.В., Кравців В.С., Мазур А.Г., Мінченко М.В. Олійник Я.Б., Степаненко А.В., Стеченко Д.М. та ін. Не дивлячись на значну кількість наукових праць з регіональної економіки, на даний час можна констатувати про недостатню увагу з боку науковців та органів державного управління до комплексного розвитку регіонів на засадах сталого розвитку. В умовах посилення самостійності регіонів зростає необхідність у розробленні стратегій сталого розвитку виходячи з специфіки розвитку територій, своєрідності їх природного середовища, що зумовлює тип та структуру економіки, розвиток різних галузей господарства, а також інфраструктурне забезпечення; спільних рис історичного розвитку, ментальності та соціально-культурних традицій населення тощо. В даному контексті особливо виділяються гірські території, в яких збережено ареоли «дикої» природи та концентрується найчистіше повітря. Саме на гірських територіях формується клімат й водний режим для найближчих територій, багата флора й фауна, великі запаси бальнеологічних (мінеральних і прісних вод) та природно-рекреаційних ресурсів, корисних копалин. При цьому в соціально-економічному відношенні такі території залишаються відсталими.

Цілі статті. Ціллю даної статті є: дослідити сучасний стан гірських територій Карпатського регіону України; вивчити вітчизняний досвід становлення регіональної політики сталого розвитку, визначити пріоритети Державної програми розвитку гірських територій.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Гори займають близько однієї чверті поверхні планети, вони є заповідниками для багатьох унікальних видів рослин і тварин, а також джерелом води всіх основних річок землі.

Не дивлячись на природні багатства гірських територій, населення, що мешкає в гірських районах, проживає зазвичай набагато бідніше, ніж населення низинних районів. Це пов'язано з труднодоступністю (фактичною ізольованістю) гірських районів, поганим транспортним сполученням, обмеженістю пропозиції робочих місць, дефіцитом товарів, завищеними цінами на товари повсякденного вжитку, складних умовах ведення сільськогосподарських робіт, суворим кліматом. Населення гірських територій обділене суспільними благами, має гірший добробут та комфортність проживання, менш освічене та часто не має доступу до інформаційних ресурсів й технологій.

Крім того, гірські райони розглядаються як периферійні та мало перспективні з економічної точки зору. Хоча саме з гірських територій найбільше вивозять лісових ресурсів (в т.ч. плодово-ягідних культур), добувають корисні копалини. Лісовози «розбивають» місцеві дороги, натомість нові не будуються, а на ремонт існуючих здебільшого нема коштів. Таким чином ще більше погіршується сполучення з населенням гірських територій.

Останнім часом гірські території найбільше страждають від природних стихій: підтоплень, повеней, зсувів ґрунту, селевих потоків, буревіїв, вігровалів, граду та злив, карстових утворень, снігових заметів, суворих холодів (які тривають зазвичай довше,

ніж на рівнинних територіях), сейсмічної активності. Фахівці вбачають причину природних катастроф у масовому вирубуванні лісів. При чому природні стихії – це видимі вже зараз наслідки нераціональної господарської діяльності, до них ще слід додати деградацію гірських екосистем, як наслідок – вразливість та виснаження біорізноманіття, порушення водного балансу гір тощо.

Не дивлячись на складні умови проживання жителі гірських територій є надзвичайно гостинними та дружніми. Тут віками зберігаються традиції, які передаються з покоління в покоління, завдяки чому зберігається культурна цілісність.

Корінними жителями гірських територій Карпатського регіону є гуцули, лемки та бойки. Ведучи гірський спосіб життя вони зберегли своєрідні вірування та ритуали, специфічну музику (наприклад, коломийки) та танці, мистецтво народних промыслів (вироби з дерева, каменю, металу, вовни, шкіри, глини для домашнього побуту та сувеніри), ткацтво, килимарство, вишивання, архітектурний стиль.

Старші покоління горян володіють унікальними знаннями про раціональне використання і збереження природних ресурсів. Використання на практиці цих знань дозволяло віками користуватися природними благами, не порушуючи при цьому природну рівновагу.

Враховуючи непросту соціально-економічну ситуацію на гірських територіях Карпатського регіону, доцільно розробляти довгострокову стратегію розвитку туристичної діяльності як найбільш перспективної для гірських територій досліджуваного регіону.

Для Карпатського регіону розвиток туризму грає особливо важливе значення, оскільки, по-перше, регіон володіє значними рекреаційними та історико-культурними ресурсами, що дозволяє розвивати різні види туризму, по-друге, на гірських територіях регіону розвивати будь-які види промисловості дуже складно, тому здавна населення гірських районів працює в основному за кордоном або в інших областях України. Розвиток туризму допоможе у вирішенні питань безробіття, а також сприяє розвитку малого підприємництва, популяризує Карпатський регіон як всередині країни, так і за кордоном. По-третє, в гірських районах регіону погано розвинена соціальна інфраструктура. З розвитком туризму покращиться інфраструктура, дороги, з'являтимуться культурні та медичні установи, вестимуться будівельні роботи. У результаті місцеве населення гірських територій також буде користуватися вигодами від поліпшення інфраструктури поряд з туристами.

У світовій практиці існує багато визначень «гірських регіонів». Згідно визначення, даного Європейською Хартією, гірські регіони – це «місцевості, де висота, рельєф та клімат створюють особливі умови, які впливають на повсякденну людську діяльність» [2].

Вітчизняні науковці під гірськими регіонами розуміють «ділянки земної поверхні, що характеризуються значним коливанням відносних висот і контрастними формами рельєфу та відмінним від суміжних рівнинних територій кліматом, які створюють особливі умови, впливаючи на повсякденну життєдіяльність людини» [5]. Як бачимо, визначення терміну «гірських регіонів» у вітчизняному та закордонному трактуванні співпадають.

Згідно даних ООН, в 2012 р. на гірських територіях землі (вище 1000 м над рівнем моря) проживало 600 млн. осіб, тобто 10% населення планети (у Європі це 20% населення) [4]. Однак густина населення у гірських районах у 5 разів менша, ніж на рівнинних територіях.

У всьому світі рівень проживання в горах в соціально-економічному відношенні є набагато складнішим, ніж на рівнинних чи передгірських територіях.

Згідно конвенції ООН з довкілля та розвитку (1992 р.) [4] одним з найважливіших елементів сталого розвитку глобальних екосистем визнано гірські території Землі. Тема розвитку гірських регіонів стала однією з пріоритетних тем, що розглядалися на Порядку денному на XXI століття. Актуальність даної теми поглиблюється, оскільки на планеті збільшується дефіцит питної води, під впливом господарської діяльності людини зменшуються рекреаційні території з цінним біорізноманіттям, тривають процеси урбанізації, - перераховані чинники негативно впливають на екосистеми планети.

Згідно рішення сесії Генеральної Асамблеї ООН, яка відбулась у грудні 2001 р. в Нью-Йорку, 2002 р. був проголошений Міжнародним Роком Гір [4].

У відповідній резолюції Генеральної Асамблеї відзначено про особливу роль гірських регіонів, наголошено на необхідності підвищення інформованості про важливість стійкого розвитку гірських районів, а також визначено дії, спрямовані на їх стійкий розвиток.

У жовтні 2002 р. на глобальному гірському самміті в м.Бішкек було підведено підсумки Міжнародного року гір та визначені завдання на найближчу перспективу.

Згідно рішення 57-ї Генеральної Асамблеї ООН у 2003 р. кожен рік 13 грудня відзначають Міжнародний день гір [4].

Гірські території Карпатського регіону є найбільш екологічно чистим районом України. В його екосистемах збереглися 300-річні дерева, малодосліджені печери, є місця первозданної природи, де рослинний і тваринний світ в природному ареалі залишається таким, як і 100 років тому. Велику територію займають природні заповідники й національні парки, при чому в перспективі планується збільшувати площу природних резервацій.

В цілому, Карпати – це природна скарбниця світового значення. Тому Всесвітній фонд дикої природи (WWF) включив Карпати у число 200 найбільш виданих екорегіонів світу [1].

Гірська система Карпат охоплює території України, Угорщини, Словаччини, Чехії, Польщі, Румунії, Сербії та Австрії, утворюючи опуклу дугу, що замикає Середньодунайську рівнину. Тому розглядати проблеми Карпат в межах однієї країни – не раціонально, оскільки результати господарської діяльності однієї країни мають помітний вплив на екологічну ситуацію в інших. Так, внаслідок ряду порушень на золотодобувних і переробних заводах Румунії, неодноразово наносилася непоправна шкода р.Тиса, забруднюючи її важкими металами. Однак Румунія жодного разу не компенсувала збитки, які нанесла території України.

У 2007 році Міжнародна комісія із захисту ріки Дунай оприлюднила інформацію про те, що Україна, Румунія, Словаччина, Угорщина і Сербія мають намір підтримувати спільні дії з охорони басейну ріки Тиса від забруднення, повеней і посухи.

Усвідомлюючи цінність Карпатських гір для подальшого розвитку людства, більшість країн Карпатського регіону починають діяти спільно, поглиблюючи таким чином транскордонне співробітництво.

В 1999 р. за підтримки Дунайсько-Карпатської програми Всесвітнього фонду дикої природи (WWF) заснована Карпатська екорегіональна ініціатива (КЕРІ (CERI)), в межах якої співпрацюють більш ніж 50 організацій з 7 європейських країн, територією яких пролягають гори Карпати (крім Сербії). Карпатська екорегіональна ініціатива діє як міжнародна мережа організацій та експертів, зусилля яких спрямовані на охорону та сталий розвиток Карпат.

За ініціативи України 22 травня в Києві прийнята Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат. Карпатська конвенція представляє собою міжнародний

договір, учасниками якого є сім країн Центральної та Східної Європи (Чехія, Угорщина, Польща, Румунія, Сербія, Словаччина та Україна, з 2004 р. й Австрія). Конвенція є другою субрегіональною угодою щодо захисту гірських районів по всьому світі.

Прикро констатувати, але реалізація задекларованих положень непосильна для зазначених країн, оскільки екологічні проблеми Карпат набули загальноєвропейського значення. Карпати – це легені всієї Європи, тому їх охорона є одним з найважливіших завдань сьогодення. На думку Кадохова В., «Європа повинна приділяти стільки уваги розвитку Карпат та інших гірських систем, скільки приділила свого часу Альпам» [3]. На рівні Альп, Піренеїв, Скандинавських й Кавказьких та інших гір Європи, Карпати впливають на формування клімату та екосистеми континенту.

За твердженням європейських експертів, гірська система Карпат є найбільш забрудненою в Європі: у Польщі розміщені великі металургійні комплекси, Чехії – теплоелектростанції, в Україні – радіаційні забруднення, в Румунії – внаслідок золотодобувної промисловості періодично фіксують викиди ціанідів у р.Тису, навіть в Австрії є островні осередки забруднень. Також циклони, які рухаються на схід, переносять атмосферні забруднення з інших західних країн. Кислотні дощі, які приносять циклони, спричиняють захворювання лісів, їх старіння та висихання. Як наслідок – зменшується водорегулююча, природоохоронна та рекреаційна роль лісових масивів Карпат.

Карпати є джерелом 80% водних ресурсів Румунії та Угорщини, 40% запасів води України та Польщі [3]. Після витоку токсичних речовин у р.Тису на території Румунії в ній зникло 6 видів риб. І такі приклади непоодинокі.

Великими забруднювачами навколишнього середовища Карпат є також продуктопроводи та гірничодобувні підприємства.

Отже, внаслідок нераціональної господарської діяльності територія Карпат є одним з найбільш екологічно вразливих регіонів Європи.

ЄС не проти фінансувати заходи щодо збереження екосередовища Карпат. Для цього необхідно розробити проект, підготувати необхідну документацію, знайти партнерів, а також працювати над залученням грантів міжнародних організацій.

У жовтні 2010 р. в Анаталії (Туреччина) відбулося засідання комітету з питань сталого розвитку Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи, на якому було обговорено проблеми сталого розвитку Карпат та інших гірських територій Європи.

Підсумком дискусії, яка мала місце, стало схвалення Ужгородської декларації «Країни – члени Ради Європи за сталий розвиток гірських регіонів Європи» [6]. Передувала створенню декларації конференція, проведена в м.Ужгород 8-10 вересня 2010 року, присвячена проблемам розвитку гірських територій. В конференції взяли участь 150 представників з 18 країн Європи.

В Ужгородській декларації задекларовано низку положень щодо сталого розвитку Карпат, а також визначено механізми реалізації задекларованих положень, в першу чергу шляхом впровадження стандартів екологічного законодавства Євросоюзу.

У жовтні 2011 р. в м. Ужгород було проведена міжнародна науково-практична конференція на тему: «Гірські території: проблеми та перспективи сталого розвитку» [3].

Для забезпечення сталого розвитку гірських територій Карпатського регіону необхідно:

у соціально-економічній сфері:

– підвищити інвестиційний імідж гірських територій шляхом запровадження пільгового режиму інвестиційної діяльності з метою забезпечення їх економічного

розвитку, сприяння зайнятості населення та подолання негативних наслідків трудової міграції;

- державна підтримка розвитку найбільш пріоритетних для гірських регіонів галузей: лісозаготівлі та лісопереробної промисловості, гірського тваринництва та органічного землеробства, вирощування екологічно чистих продуктів харчування; розвиток туризму й рекреації, народних промислів;

- будівництво та розвиток супутньої інфраструктури туризму (кафе, ресторани, готелі, кемпінги, турбази, гірськолижні бази, пункти прокату та сервісне обслуговування, пансіонати, будинки відпочинку, санаторно-курортні комплекси, музеї побуту, фермерські господарства та ін.) із залученням до роботи горян, формування цікавих туристичних маршрутів, розвиток сільського туризму;

- сприяння розвитку інфраструктури гірських територій – дорожнього (транспортного) сполучення, зв'язку, комунального господарства;

- збереження унікального культурного надбання (архітектури, побуту, виробів народних умільців) та культурної своєрідності населення гірських територій;

- створення умов для ефективного використання місцевого потенціалу екологічно чистих нетрадиційних джерел енергопостачання: гідро-, термо-, вітро-, сонячної енергетики;

в екологічній сфері:

- поступово збільшувати площі природних заповідників та резервацій з біорізноманіттям, рідкісними рослинами та тваринами, занесеними в Червону книгу України;

- сприяти розвитку заповідної справи;

- включити ліси Українських Карпат до категорії захисних, рекреаційно-оздоровчих та таких, які мають важливе наукове значення, що дозволить зменшити антропогенне навантаження на гірські екосистеми;

- сприяти відновленню територій, де раніше проводилися вирубки лісу;

- заборонити видобування каменю, глини, піщано-гравійної суміші з дна місцевих річок без наукового обґрунтування та погодження з відповідними органами;

- забезпечити реалізацію програм підвищення родючості ґрунтів, недопущення їх подальшої деградації та ерозійних процесів;

- сприяти розвитку та освоєнню рекреаційного потенціалу на науково обґрунтованій основі;

- включити до міжнародних програм захисту басейнів гірських річок і лісових ресурсів, систем оперативного попередження і ліквідації наслідків природних і техногенних катастроф на гірських територіях;

- запобігти формуванню стихійних звалищ на рекреаційних та водних територіях, забезпечити ефективний збір й утилізацію побутових і промислових відходів;

- формувати екологічну свідомість та культуру відпочинку серед місцевого населення;

- забезпечити постійний контроль за екологічним станом гірських територій з метою оперативного реагування на будь-які негативні зміни в оточуючому середовищі;

у сфері наукових досліджень:

- поглиблення наукових досліджень проблем сталого розвитку гірських територій з дотриманням 3-х постулатів: економічного зростання, соціальної стабільності та екологічної безпеки;

- законодавче та методичне забезпечення сталого розвитку Українських Карпат відповідно до діючих міжнародних стандартів стосовно гірських територій;

- еколого-економічна обґрунтованість освоєння та ефективного використання рекреаційного потенціалу Українських Карпат;

у сфері міжнародного співробітництва:

– активізація транскордонного співробітництва з усіма країнами, територією яких проходять гори Карпати;

– співпраця з Європейським Союзом (а також окремими країнами-членами ЄС) у сфері реалізації програм та заходів щодо сталого розвитку регіону, окремих територій та населених пунктів, в тому числі участь в спільному фінансуванні, конференціях, обговореннях тощо;

- підтримання власних ентузіастів та неурядових організацій щодо захисту навколишнього середовища та гірських осередків;

- посилення ролі органів місцевого самоврядування щодо забезпечення реалізації концепції сталого розвитку Карпатського регіону.

Перераховані заходи в значній мірі сприятимуть вирішенню проблем більшості гірських територій, які на сьогоднішній день розглядаються як депресивні.

Висновки. Державна програма розвитку гірських територій повинна базуватися на сучасних підходах до здійснення управління, європейських цінностях та екологічних стандартах, сучасних положеннях сталого розвитку. В той же час програма не повинна суперечити чинній нормативно-правовій базі України, містити завдання щодо взятих на себе зобов'язань перед світовим співтовариством та іншими країнами Карпатського регіону.

Якщо ігнорувати проблеми розвитку гірських територій, то в майбутньому це приведе до масового знелюднення гір, вирубування лісів та хижацької експлуатації корисних копалин. Наслідки такої діяльності відчуватимуть ще багато поколінь, що проживатимуть на території Карпатського регіону.

Список використаних джерел:

1. Всесвітній фонд дикої природи (WWF). - Режим доступу: <http://wwf.panda.org/uk>.
2. Європейська хартія про захист гір . Рекомендація 130 (2003) Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи. - Режим доступу: http://www.coe.int/t/congress/Default_en.asp .
3. Міжнародна науково-практична конференція "Гірські території: проблеми та перспективи сталого розвитку". - 21-22 жовтня , 2011 р., м. Ужгород. Режим доступу: znc.com.ua/ukr/.../20111021zasRady.doc .
4. Організація об'єднаних націй / - Режим доступу: [// www.un.org/ru/](http://www.un.org/ru/) .
5. Рішення № 10 " Про розробку проекту Закону України " Про розвиток гірських територій в Україні " . - Режим доступу: <http://www.euroregionkarpaty.com.ua> .
6. Ужгородська декларація « Країни - члени Ради Європи за сталий розвиток гірських регіонів Європи». - Режим доступу: [cbr.nature.org.ua / doc / uzhdecl.doc](http://cbr.nature.org.ua/doc/uzhdecl.doc) .

Рецензент Кондрашихін А.Б.